

(Легенда)

(Посвячую пам'яті мого незабутого батька Якова Франка)

В любові у всіх богів і у людей  
В могучім Римі виростав колись  
Валентій. Все дали йому боги,  
Чим людська життя краситься: красоту,  
Здоров'я, силу, розум і талант,  
Високий рід, багатого вітця.  
І люди все дали йому, що тільки  
Найкращого, святого дати могли:  
Любов і приязнь, світлий скарб знання.  
І штуки блиск, бажання ідеалу.  
І він платив подякою богам,  
Любовою людям.

Двадцять п'ятий рік  
Життя кінчив; в Афінах, в огнищі  
Наук, немов пчола трудолюбива,  
Ссав грецьку мудрість; книги Стагірита  
І Епікура, побіч книг Гомера,  
Були розкошами його душі.  
Но особливо пильно він хапавсь  
До дна зглибляти зв'язки ті таємні  
Між людським тілом і його життям  
А безконечним творенням природи.  
За проводом Галена й Гіппократа  
Слідив цілющі впливи сил природи,  
Зір, воздуху, води, тепла й морозу,  
Каміння, цвітів, органічних соків  
На людське тіло; з тисячних сторін  
Громадив скарби досвіду й знання,

Щоби колись їх в оборот пустити  
Між бідних і страждущих.

І скінчив

Науку, і вже славним лікарем  
Вернув до Рима. Фама голосна  
Із дому в дім, із города у город  
Сквапливо вісті рознесла про силу  
Його науки, чародійський вплив  
Його очей, і рук, і слів, і духу.  
І, мов на прощу, потекли товпами  
До нього люди, здалека і зблизька:  
Багаті й бідні, хорі і здорові;  
Одні, щоб користать з його знання,  
Відзискати утрачене здоровля —  
А то, щоб щедрості його благати  
О дар, а то, щоб хоч побачить в очі  
Такого лікаря. І всі від нього  
Вертали раді, чуючи в душі,  
Що бачили одного з тих людей  
Немногих, вибраних, що раз в сто літ  
Являються, мов ясні метеори,  
Страждущій людськості для допомоги.

З спокійним, ясным, ласкавим лицем  
І з чистим серцем працював Валентій,  
Робив свою роботу благодатну,  
Окружений подякою, любовою  
І подивом премногих тисячів.  
Любов людей не прикрилась йому,  
А додавала сил нових до діла;  
Подяка бідних не псувала серця  
його, а вказувала серце щире  
В нужденних лахах, — і збільшала ще  
Любов його до всіх людей; а подив,

Що хвилю бурхав по всьому краю,  
Не доходив до ух його, не тьмив  
Душі його гордині туманами.

Аж ось одного дня, коли Валентій,  
Уставши рано з ліжка пухового,  
Умивши тіло свіжою водою,  
Натершися олійком запахущим,  
У мармуровім атріум сидів  
І "Енхейрідіон" Епиктета читав, —  
Явилась дивна постать перед ним.

Високий старець в драному хітоні,  
З срібlistою по пояс бородою  
І з босими, кривавими ногами.  
Лице його гляділо якось гордо  
І враз тривожно; очі з ям глибоких  
Блищали острим надприродним блиском,  
Раз в раз десь гублячись в далечині.

Валентій встав, і наблизивсь до діда,  
І, пильно глянувши йому в лице,  
Спитав: "Ти хорий, добрий мій дідусю?"

Но гордо випрямившись, сказав  
Високим, аж пискливим голосом:  
"Ні, сам ти хорий!"

"Я? — всміхнувсь Валентій. —  
Ну, на Асклепія, коли б лишень  
Всі люди так довіку хорували!"

"Ти хорий, ти! — кричав прихожий дід. —  
Смієшся? Вказуєш на те м'ясиво,

На сугави пешені? Тут-то й є  
Твоя хороба! Те здорове тіло —  
Се той черв'як, що тлить і точить душу!"

"Безумство, діду! У здоровім тілі  
Душа здорова". —

"Бідний! Засліплений!  
Скажи, які є найтяжчі хориби  
Душі? Хіба не гордість чи пиха,  
Не самолюбство та засліплення  
На власні блуди, не упертість в злім?  
Скажи по совісті: хіба ж усі ті  
І многі інші ще тяжкі хориби  
Не тлять твою в здоровім тілі душу?  
Чи ж то не крайня гордість — уповати  
На глупий розум свій, на підлі трави,  
На порошки та знаряди мерзенні,  
А не на волю божу, без котрої  
Нам волос спасти з голови не може,  
Против котрої всі ми — черви, дим?  
Чи ж то не самолюбство — так пестити  
Те тіло, знаряд всіх покус чортівських,

Те джерело всіх забагів лукавих?  
Чи не засліплення — лічити других,  
Самому бувши хорим і уломнм?  
Чи не упертість непростима в злім —  
Серед кадила лесті і похвал  
Пишатися, отрутою розкоші  
Впиватися і думати, що ти  
Здоров душею, ще й добродій других?"

Немов зловіщий дзвін, прогомоніли  
В душі Валентія оті слова.

Він з усміхом, замерлим на устах,  
Але з переляком тремтячим в серці  
Глядів на того дивного старця,  
Заким з уст з трудом видобулось слово:

"Глибоко, діду, ти в душі читаєш  
І в моїй вичитав таке, що там  
Часом лишень ворушилося стиха,  
Мов під колодою гадюка краса.  
Та що, коли читаєш так глибоко,  
То, певно, вичитаєш і на теє  
Правдиву відповідь... Скажи лишень,  
Хіба ж не щиро я людей люблю?  
Не з всього серця рад їм помагати?  
Чи не віддав я вік свій молодий  
На те, щоб болі людські розслідити?  
Чи весь свій час, маєток, сили всі  
Не віддаю на те, щоб болі ті,  
Тілесні болі і суспільне горе,  
По змозі сил вменшати, лагодити?  
Чи ж се не добре діло? Адже ваш  
Учитель мовив..." —

"Не каляй святих  
Слів нашого учителя своїми  
Безбожними устами! — крикнув дід. —  
Учитель наш сказав: "Хто ради мене  
Вітця, і мами, й брата не покине,  
Той недостойн бути враз зо мною!"  
Ох, та твоя любов до всіх людей!  
Заглянь лишень на дно душі своєї,  
Чи там під цвітами любови тієї  
Не криєсь зла гадюка самолюбства?

Себе ти любиш, стогнання подяки,  
Похвал кадило і блудний огонь  
Безбожної науки — не людей.  
Як може той людей любить, хто бога  
Не знає і не любить? О, сліпий!  
І ти ще в своїм діланню безбожнім  
Якеєсь добре діло бачить хочеш?  
Не бачиш тільки того, що зараза,  
Загибіль, пекло з твоїх рук пливе!"

Поблід Валентій, задривав всім тілом,  
В німій тривозі не зводив очей  
Із дивної появи, що словами,  
Немов кліщами, рвала серце в нім.

"О, так, тремти, блідній, крушися серцем!  
Бо, глянь, яке добродійство ти робиш  
Страждущим людям! Ті, котрих господь  
Тілесним болем вигнітав, мов грожна,  
Щоб золотим вином у небі стали,  
Тепер, тобою видерті з тискарні  
Його святої, зміняться у гній  
Гріховний! Ті, котрим господь післав  
Свою найвищу ласку: хрест свій, біль,  
Терпіння, бідність, — твоїми руками  
Позбавлені її, підуть широким  
Проклятим шляхом у огонь пекельний!  
І хто ж ти є, що думаєш нужденним  
Обманом свого розуму й чуття  
Перевернути мудрий суд господній?  
І чом ти думаєш, що біль і горе  
Єсть злом? Сліпий! Одно лиш є  
Добро на світі — те, що нас зближає  
До вічного добра, що убиває  
В істоті нашій грішного Адама, —

Се біль тілесний, горе, бідність, мука!  
А ти хвалишся людською любовою,  
Не знаючи, що се найтяжчеє  
Твоє прокляття! Бо любов ота  
Стосотними таємними нитками  
До розкошів, покус, отрути світу  
Тебе прив'язує! Порвуть, стоптати  
Ту грішню любов — се перший крок  
До вищої, господньої любови!"

Немов ражений громом, остовпів  
Валентій. Все, в що вірив від дитинства,  
З чим зжився, що любив, усе, усе  
Валилось, в порох розпадалось тут  
Від тих страшених слів. Як в'яне древо,  
Сокирою у корені підтяте,  
Так він схиливсь і руки опустив,  
А лиш безкровні губи прошептали:  
"І що ж чинити, що чинити маю?"

"Шукай поперед всього, — мовив дід, —  
Лиш царства божого і правд його,  
А проче все приложиться тобі".  
І се сказавши, вийшов із хоромів.

"О боже мій, і де ж його шукати?  
Які стежки ведуть до нього? Як  
Свій ум безсильний наострити зможу  
До розуміння правд тих так страшних?  
О боже мій, — стогнав Валентій, — змилуйсь  
І освіти мій ум, мій бідний ум!"

Но ум його вже освічений був!  
В душі його під напором страшних  
Старечих слів вже пукла милозвучна,

Жива струна гармонії чуття  
І розуму, упала віра в себе,  
І в труд свій, і в людей; на світ цілий  
Він глянув враз мов іншими очима!

Із спальні вийшов батько, повітав  
Сердечне і поцілував його;  
Та не почув Валентій вже тепла  
В повітанні і поцілуї тім,  
Не радувавсь душею, не спитав  
Вітця, як спалося йому, що снилось,  
Не побажав щасливо день пробути.  
І тихо відійшов отець від нього,  
Не сміючи розпитувать, що сталося,  
І в серці окривши жаль батьківський свій.  
Валентій чув се все і добре знав,  
Що батько буде мучитись весь день  
Отим його повітанням холодним;

Щось наче шарпнуло його за серце:  
Біжи і кинься батькові на шию,  
Сльозами змий той холод неприродний!  
Но тут згадалися слова старця:  
"Хто ради мене не покине батька,  
Той недостойн бути враз зо мною", —  
І він оставсь, мов кам'яний, на місці.

Ввійшов невольник і на золотій  
Тарілці з смирним поклоном подав  
йому препишну, пурпуром горючу  
Лікійську рожу. "Сільвія Мамілла  
Поздоровляє вранці друга свого,  
Бажаючи, щоб день його днесь був  
Приємний, наче запах сеї рожі".  
Оті слова, люб'ячою рукою

Начеркнені на звитку паперовім,  
Котрим обвитий був бадильок рожі,  
Мов острій ніж, ударили у серце  
Валентія. Поблід і задрижав  
Нещасний. Сільвія Мамілла! Ах,  
Мов сон чарівний, мов яка неземна  
Поява, ціль, бажання всіх людей,  
Мов квітка з раю — стала перед ним  
Та дівчина, напів іще дитя,  
А вже і вповні жінщина. Допоки  
її не бачив, доти і не думав,  
Що може жінщина так сильно, ціло  
Заполонити ум, мислячий ум.  
А як її побачив — рік минув, —  
То й сам не стямив, що се дієсь з ним...  
Та ні вже! Не до споминок любовних  
Йому в тій хвилі! Мов рожева хмара  
В палкім промінні сонця, промигнула  
В душі його щаслива та й болюча  
Доба любовних зітхань, сліз, надій  
І розчаровань, болів і утіх,  
Таємних, страсних поглядів, случайних  
Хвилевих стріч, німих запитань, признань.  
Уриваних в півслові, — та щаслива  
Доба святої першої любови!  
Вона минула. Нині всі його  
Надії й сни сповнились; та, котру

Він полюбив, його взаїмно любить  
І гідна щирої любови; ще місяць,  
І він на все назве її своєю.  
Ох, аж до нині рана як же він  
Щасливий був! Які рожеві думи  
Снував він про своє й її майбуттє!  
Тепер змінилось все, мов грім ударив

І в пил розбив пречудную будову.  
"Любов ота стосотними нитками  
Тебе прив'язує до злого світу!  
Вона — покуса до гріха, сам гріх!  
Порвать, стоптать її — се перший крок  
До вищої, господньої любови!"  
Оті слова, мов колесо млинське.  
Загуркотіли в голові його, —  
І він дрижачими руками взяв,  
Пошарпав на шматочки пишну рожу,  
Роздер письмо, зложив все на тарілку  
І грізно приказав слугі: "Іди,  
Озьми і занеси се пані своїй!"

Слуга глядів хвилину остовпілий,  
З рознятим ротом, мов не розумів  
Тих слів; но, бачачи зловіщу хмару,  
Навислу на Валентія чолі,  
Пішов понурившись, неначе чув,  
Що вість несе страшну, убійчу, люту.  
В німій розпуці вів за ним очима  
Валентій; серце рвалось в нім, всі нерви,  
Всі сугави кричали: "Зупини  
Раба! Перекажи йому прихильне слово!  
За що вбивать невиннеє дівча,  
Що віддало тобі свою любов?"  
Но стать старця йому явилась знов,  
Згадалися його слова, — і ум  
На ретязі залізній замкнув  
Страждуще серце, щоб не доступило  
До нього розбунтоване чуття, —  
І він оставсь, мов кам'яний, на місці.

Но вже недужі облягли палату.  
Їх сотні йшли: у лахах і в порфірі;  
Мов гомін галичі, так стопи їх

І зойки висіли у воздусі.  
Здригнув Валентій, вчувши стони ті.  
В душі його рвонулось щось, немов  
Навикнення неодолима сила  
Тягла його до любої роботи.  
Но враз згадалися слова старцй:  
"І чом ти думаєш, що біль і горе  
Єсть злом? Вони — одно добро на світі!  
На людях тих господній суд; господь  
Їх тисне болем, мов вино в тискарні..."  
І він почув, як звільна замикаєсь  
У нього серце на їх біль і муку.  
"Нехай терплять! їм бог свій хрест дає!"

Но ось зближаєсь гомін і змагаєсь.  
Не можучи дождатись лікаря,  
Товпа валить у двір, реве, благає:  
"О, змилуйся, не покидай болющих!"  
І знов щось рвесь в душі його могуче  
Здоровее чуття перемагає,  
Не думаючи — він іде до них.

Но — боже! — як відмінними очима  
Глядить він нині на ті купи болю  
І нужди, що, неначе чорна хмара,  
Перед його очима переходять!  
Він досі бачив тільки біль і нужду  
І на їх дно очей не запускав.  
Зато як много власної вини,  
Розпусти, злови, брудноти і зради  
Побачив нині! Як гидкими нині,

Як низькими, фальшивими, з джерел  
Брудного самолюбства йдучими,  
Здались йому похвали і подяки,  
Поклони, стони й сльози тих людей!  
І він міг досі дихати тим чадом,  
Міг жити в нім і любитись ним  
І ще себе здоровим уважати!  
О горе, горе! Людська сліпото!

Немов ростина, у котрої корінь  
Хробак підточить, голову схиляє,  
Опустить листя, в забутті тупому

Жде смерті, — так Валентій похиливсь.  
Невтішені ішли від нього хорі,  
І сам він гриз себе за те, но чув,  
Що усихає найважніший нерв  
Його роботи: віра в її хосенність  
І беззавітна для людей любов.

Утомлений, сумний і нещасливий,  
Скінчив Валентій вечором свою  
Роботу. "Ні, не можу більш, не хочу!" —  
Товкло щось в голові його, мов молот,  
І мисль якась рішуча дозрівала.

А в мармуровій залі стрів його  
Отець старий із виразом такої  
Глибокої любові на лиці,  
Що аж усе болючее нутро  
Валентія перевернулось. Поруч  
Вітця сиділа схилена, з лицем  
Відверненим і ледве ще від сліз  
Обсушеним, тремтяча, мов мімоза,  
Його кохана Сільвія Мамілла.

"Мій сину!" — рік отець неначе строго.  
"Недобрий!" — прошептала Сільвія  
Крізь сльози; но Валентій мов не чув  
І, німо повітавши їх обоє, сів.  
І бачачи великий біль, і сум,  
І втому на лиці його, отець  
Відразу скинув строгість і припав  
До сина, щоб сердечно розпитати,  
Розважити, розрадити його.  
Припала і Мамілла, мов голубка.  
"Мій друже, пане! Ти недужий щось!  
Тебе щось мучить, щось болить, гризе!  
О, розкажи мені! Усе, що маю,  
Життя моє віддам, коли потрібно,  
Щоб ти лиш був веселий і щасливий!"

Но ті слова, і погляди, і ласки  
Не втішили Валентія — противно,  
Ще більшу в душу навели тоску.  
"Отеє ті пута, про котрі казав

Старий! — гадав він. — Ось покуса та,  
Що серце й ум приковує до світу.  
Ось той ланцюг, котрий поперед всього  
Порвати треба!"

І, мов темна хмара,  
Сидів він, а сердечнії слова  
Зісковзувались із твердого серця,  
Мов теплий дощ зісковзуєсь з гладких,  
Ополірованих плит мармурових.  
Заблисли сльози в Сільвії очах;  
Зітхнув отець, та не сказав нічого.

Настала ніч. Заснуло в домі все.  
Лишень не спить Валентій. Наче тінь,  
Він вийшов з дому, сиротами кинув  
Усіх, що так його любили. В тіні  
Домів, крутими уличками він  
Спішив за місто, оглядавсь тривожно,  
Чи хто його не здоганя; два рази  
Ставав, надслухував, бо му здалось,  
Що за собою чує таємничі,  
Тихенькі кроки, наче дух який  
Бездушними стопами йде за ним.  
Та ні, — довкола пусто, самота,  
І величезне місто мов завмерло;  
Лиш десь далеко, в пишних лупанарах  
Та в винних склепах роздавались крики  
Та співи пізніх гостей, а над Тібром  
Покрай дороги спали на камінні,  
Покорчившись, "свобідні горожани  
Столиці світу" — пролетарії.

Не зупиняючись, ішов Валентій  
На схід, за місто; ранок повітав  
Уже геть-геть за Римом, в чистім полі.  
У млі густій за ним тонуло сонне  
Могуче "вічне місто"; перед ним  
Кровавим блиском жеврілося небо;  
Де-де на горбиках самотні вілли  
Білілися; де-де буйні отари  
Товпилися з стаєнь на пасовисько, —  
За ними волоклись лінивим ходом

Невиспані, обдерті вівчарі-  
Раби, А впрочім пусто, сумно вкруг.  
Лиш ген далеко, мрякою повиті,  
У зелені густих лісів дрімають

Самнітські гори. Стрепенувсь Валентій,  
Узрівши їх, і ходу прискорив.

"О, боже мій, — молився він душею, —  
Спаси мене від людської любови!  
Допоможи мні вирватись із пут  
І в далі світу, в самоті лісній  
Тобі служити єстеством цілим!"

В тій хвилі край стежини, мов з нори,  
З нужденної пастушої колиби  
Роздався тихий, приглушений спів,  
Протяжний, але жалібний такий,  
Немов голосіння по умерлому.  
Невольник-варвар із паннонських піль  
На своїй мові варварській потихо  
Свою сердечну тугу виливав.  
Валентій змалку ще навчивсь тій мові  
Від батькових рабів; мов свідок літ  
Дитинних, дивно вдарила його  
Та пісня; сам не тямлячи себе,  
Він став і слухав, що співав невольник:

"Дунаю, Дунаю, мій батьку старий,  
Чи ще ти дрімаєш у своєму ложу?  
Поля мої рідні намулом покрий,  
Бо я їх в неволі забути не можу!  
Ой матінко рідна, ой сестро моя,  
Чи ще ви спокійно гуляєте дома?  
Чи й вас проглинула несита змія —  
Проклята, проклятая Рома?..  
Товариші, браття, карпатські орли,  
Чи вихром на конях мчитесь ви по полі,  
Чи, може, за моїм слідом ви пішли  
І стогнете также в неволі?.."

"Нещасний! — стиха прошептав Валентій,-  
Но тут же мисль невпинна, мов павук,  
Снувати стала безконечні сіті, —

Не тим нещасний, що терпить, що раб,  
А тим, що серцем прикипів, приріс  
До тисячних подробиць вітчизни,  
До всіх її красот і нужд, до волі, —  
Та ні, до скиби чорної землі,  
До берега, до коней, до хатини...  
А вирваний із тої скиби — гине,  
Немов бур'ян, стає безвладний, мов  
Із тіла душу вирвано у нього.  
От що ті пута! От що ті нитки,  
Що в'яжуть нас до скиби й не пускають  
Шукати царства божого пред всім".

Верх неба вже стояло сонце ясне,  
Жара стояла на землі страшна,  
Коли тінистий, темний ліс прийняв  
Валентія в свої вогкі обійми.  
Хоч утруджений, він не спочивав,  
А йшов, давно покинувши стежину,  
В гущавину, в глиб лісу, в дебрі темні,  
В чагарі недоступні. Звір хіба  
Ходив туди, гадюка плазувала  
Та хижий яструб, кружачи в блакиті,  
Переривав тишу зловіщим криком.

В дебрі глибокій під скалою, де  
Ніколи сонця світло не доходить,  
А лиш під купами гнилого листа  
Журчить малесенький потічок, — тут  
В вогкій печері зупинивсь Валентій.  
"Тут я безпечний, — думалось йому. —

Велика, пестробарвна хвиля світських  
Покус і вражень тутка не доходить.  
Тут дух згромадиться, вглибиться в себе,  
Тілесні пута швидко ослабіють  
І спадуть, мов з увільненого в'язня!"

І на холоднім камені простяг  
Струджені члени. Розігріта кров  
Мов молотами стукала у жилах,  
До висків тислась; в мряці танцювали  
Червоні рожі пред його очима  
І щось в ухах шуміло, ніби буря,

І звільна тихо, слабло, лиш бриніло,  
Мов скімлення прибитої собаки,  
Мов зойк розпуки десь з глибин землі,  
Мов сумовита невірничка пісня.  
А далі стихло все. Страшна тиша  
Могучим велетнем лягла на душу,  
З-перед очей взяла кроваві рожі,  
Втишила кров, зглушила звуки всі  
І зупинила вражень, мислей хід...

Но враз — що се таке? — Валентій чує  
Якийсь глибокий, безграничний біль  
У серці; щось, мов почуття болюче  
Страшної пустоти, сирітства; щось,  
Немов чийсь гіркі, пекучі сльози,  
Що звільна, звільна капають на серце,  
Вгризаються, сверлюють і щемлять.  
І чує він себе таким слабим,  
Безсильним і безвільним, мов пилина,  
Вітрами гнана. І заразом чує,  
Як щось ворухиться в душі на дні,  
Мов недобита гадина, і шепче

Таємно, тихо: "Підлий, підлий ти!  
Хіба ж не самолюбство завело  
Тебе сюди? Щоб сам щасливим був,  
Щоби для себе рай здобуть, покинув  
Людей, роботу, вбив вітця, дівчину,  
Вбив тих, котрі над все тебе любили!"

В страшній тривозі зірвався Валентій  
І очі впер у найтемніший кут,  
І вирвались слова з дрижачих уст:  
"Проч, проч, прокляті демони покуси!  
Ось відки ви заходите мене!  
Та ні, слова учителя святого,  
Високі й ясні — се мій провідник!"

І він упав до каменя лицем  
І став молитись: "Боже, спасе мій,  
Спаси мене від людської любови!"

Всю ніч молився він, весь другий день  
То тихим шептом, то болючим стоном.

Аж вечором зашелестіло листя  
І перед ним в півтіні показалаь  
Якась людина в білому хітоні,  
З простягненими в сумерки руками,  
З лицем заслоненим. На хвилечку  
При вході до печери зупинилась,  
Відтак із наглим окриком, в котрім  
Мішались радість, біль, і сміх, і сльози,  
Перед Валентієм на землю впала...

"Мій пане, друже! — скрикнула й урвала, —  
Відтак лиш шептом тихим виривались

З грудей її уривані слова. —  
То я... Мамілла, Сільвія... твоя...  
Недобрий... милий... що се ти зробив?..  
Два дні... О боже мій, які страшні  
Ті дні! Що ми перетерпіли з батьком!..  
По всіх лісах, по всіх ярах шукали...  
Валентій, друже, серце, обізвись!.."

А він стояв немов закаменілий;  
В душі його, де так недавно ще  
Любов царила, — мов на пожарищі,  
Лиш страх і гнів боролися з собою,  
Но враз новий в умі заблиснув здогад.

"Ім'ям Христовим закликаю тя,  
Маро проклята, демоне пекельний,  
Що спокушаєш мя улудним видом,  
Щезни від мене!" —

"Я не демон, друже!  
Я Сільвія! О боже мій, він хорий,  
Він божевільний! Не пізнав мене!"

І заридала Сільвія, — а він  
Все ще стояв, закривши твар руками,  
Забившись в найтемніший кут яскині.  
Тоді вона до нього підступила,  
Взяла за руку. "Друже мій, поглянь,  
Я Сільвія, твоя, жива! Скажи мні,  
Що сталося з тобою? Що за демон  
Тебе опутав?"

Стрепенувсь Валентій  
І відіпхнув її, і крикнув грізно:

"Коли ти Сільвія — йди геть від мене!  
Коли ти любиш мя — йди геть від мене!  
Я ж дав тобі пізнати, що між нами  
Скінчилось все, — ти не жиєш для мене!  
Іди, о, змилуйсь! Я не божевільний,  
Но збожеволію і вб'ю тебе,  
Коли не підеш!"

М'яко, лагідно  
Послідні ті слова сказав Валентій,  
Но м'якість та страшнішою була  
Від грізньб. Неодолима рішучість  
Виднілась в них. У Сільвії пробіг  
Мороз поза спиною. Але серце  
Велике і багата душа  
Були в тій дівчині; вона ще таки  
Не стратила надії.

"Добре, йду!  
Я не накидуюсь тобі, безумче!  
І не гадай, що задля тебе я  
Прийшла сюди! Лиш задля батька твого,  
Котрому ти, невдячний, серце рвеш,  
Котрий для тебе все віддав, котрий  
Нічим твоєї волі не в'язав,  
А жив лишень любовію твоєю!  
Його ридання і його розпука  
Мене, чужу йому, зворушили  
До сліз кровавих! Оставайсь здорові  
Молитвами та оханням безплідним,  
Та вірою без діл, та самолюбним  
Самознівеченням дури себе!  
Людей не здуриш і не здуриш бога!  
І совість власну не задуриш! Вічно,  
Мов голос труб, трубітиме вона,

Що ти убійця власного вітця...  
І ще когось!"

Мов привид сонний, білий,  
Пропала Сільвія в гущавині.  
Мов труп, стояв Валентій; тільки дроз  
По всьому тілу пробігала, й зуби,  
Немов від стужі, цокотіли вголос.

На другий день, якраз коли Валентій  
Роздумував над тим, щоб пробиратись  
Ще дальше в недоступную пустиню,  
Явивсь отець його і десять слуг.  
Гордий, німий, він станув перед сином,  
Без просьб, без сліз; лиш морщини глибокі  
І побіліле за ті дні волосся  
Свідчили, кільки він перетерпів.

"Ідеш додому?" — запитав він сина,  
Котрий, змішавшись, стояв, мов грішник  
Перед суддею.

"Батьку мій!" — зачав.  
"Ідеш додому?" — перебив отець.  
"О батьку, я негідний вас! Я грішний!  
Лишіть мене спокутувать в пустині  
Свої гріхи!" — моливсь Валентій смирно.  
"Ідеш додому, — ще тя раз питаю?" —  
"Не можу". —

"Добре, того я й чекав!  
В'яжіть його!"

І кинулися слуги,  
І враз йому зв'язали руки й ноги,  
Відтак, безвладного на лектику  
Поклавши, знов до Рима понесли.

В тяжких кайданах, в склепі кам'яному,  
На хлібі і воді сидів Валентій  
Вже другий місяць. Тихо, пусто вкруг,  
Як в гробі. Крім немногих лучів сонця,  
Ніякий звук життя не долітає  
В його в'язницю. Лиш щодня вполудне  
Приходить батько, відмика тюрму,  
І ставить хліб і воду перед сином,  
І хвилечку на нього поглядить,  
І знов піде, ні слова не сказавши.  
Вже місяць син не чув від нього слова,  
Від тої хвилі, як привів його  
Сюди, і сам замкнув в залізні пута,  
І з жовчю змішані слова прорік:  
"Сиди! Тут маєш муку і пустиню!"

І мучився ж Валентій в тії дні!  
Не ті кайдани, не та самота  
Були для нього мукою! Він зразу  
Аж тішивсь ними, богу дякував  
За те, що дав йому хоч так терпіти  
Для слави своєї. Але швидко мисль  
Його ту радість підкопала. Мука?  
Невже ж се мука? Се батьківський гнів!  
І чи лиш гнів? Ох, ні, не гнів — любов!  
Любов батьківська накладає пробу,  
Кує його в кайдани лиш на те,  
Щоб прикувать до себе! Він постиг,  
Що дужче пута ті болять вітця,  
Аніж його; що лиш натуга крайня

Держить ту хмару на чолі батьківським.  
Держить печать мовчання на устах;  
Що батько гірко плаче за дверми:  
Що там, у мармуровім гінекеї,  
Сумує Сільвія. Любов, любов  
Була його найтяжчою тюрмою,  
В'язала, окружала і тіснила  
Його. В тих путах чиж він міг себе  
Вважати мучеником, де, противно,  
Він мучив сам? І той глибокий, лютий  
Таємний біль, котрий почув він вперше  
У лісовій ясині, все змагавсь  
І гриз його, і кров його сушив.  
І, мов оса влізлива, ненастанно  
В ушах його бриніла сумовита  
Та пісенька паннонського раба.

Не раз вночі зривався він, клякав  
І, дзвонячи кайданами, молився,  
Щоб спас господь його з тих пут, з тих мурів,  
З обіймищ тих могутчої любви.  
Бажання волі в самоті, в пустині  
Якимсь туманом налягло на нього, —  
І накупала в серці злість на все,  
Що лиш людей нагадувало; злість  
Страшний осад лишала в нім — ненависть!

І він почав роздумувати, як  
Зробитись вільним? Те, на що б вперед  
Не був пішов ніколи, — наплило  
Йому тепер немов само собою:  
Підступна хитрість! Дай, підладжуся  
Під волю їх! Щоби здобути небо,  
Здобуду вольну волю уперед.

І перший раз за час своєї неволі  
Він лід мовчання проламав. Коли  
Отець приніс їду йому і воду,  
Він, ставши смирно перед ним, сказав:  
"Мій тату!"

Сильно стрепенулось серце  
У батька, судорожно задрижали  
Уста його, і бачилось: туй-туй  
З очей старечих триснуть ясні сльози,  
І бачилось, що він готов в тій хвилі  
На шию сина кинутись, і плакати,  
І цілувати його за сам дрібний  
Дар голосу й батьківського ім'я.  
Але Валентія лице було  
Спокійне, зимне, ба, понуре навіть,  
З немилим виразом покори тої,  
В котру маскуєсь гордість; вираз той  
Відразу остудив батьківську радість  
"Чого тобі, мій сину?" — він сказав.  
"Священика християнина. Я  
Хреститись хочу".

Хмара залягла  
На батьковім лиці, та лиш на хвилю.  
Бо він, хоч давніх сам богів державсь.  
Не був, протее, ворогом християн.  
Противно, майже всі його раби  
Були християни і могли свobodно  
Справлять свої молитви в його домі.  
Він знав чимало й вольних християн  
І з многими дружив. Була се  
Пора спокійна, — літ кількадесять  
Не чуть було про гонення ніякі,  
А гоненням він був зовсім противний.

Щоправда, дуже не любив він тих  
Фанатиків, аскетів християнських,  
Що, перекручуючи чисту й світлу  
Науку вчителя, робили з неї  
Страшну підойму тьми і забобону,  
Ненависті до світу і людей.  
Тих не любив він здавна вже за їх

Безмірну глупу гордість, за зухвальство,  
З яким самі на себе накликали  
(І на невинних других християн)  
Катуші й смерть, з яким не раз прилюдно  
Оскорблювали власті і богів.  
Але тепер ненавидів їх він,  
Бо бачив, ясно бачив, що вони  
Звели на темну ту, страшну дорогу  
Його єдине, любеє дитя.  
І з ними враз готов був проклинати  
Всіх християн і бога християн.  
Тому на згадку про священика  
Християнина так понурилась він.

Но швидко випогодилось лице  
Його. Він знав, що скоро раз Валентій  
Рішивсь хреститись на християнина.  
То краще не противитись йому,  
Не дратувать недужої душі.  
(А що душа його тепер недужа,  
О тім і хвилі він не сумнівавсь).  
Та інша ще, щаслива думка блисла  
В душі його: ачей же християнський  
Священик зможе загоїти рану,  
Котру задав аскет? Ачей поможе  
Знов поєднать Валентія з життям?  
Він знав священика такого! Блисла

Надія щастя в батьковій душі,  
І блиск її розлився по обличчю.

"Нехай і так. Сповню твоє бажання!" —  
Сказав отець і вийшов скорим ходом.  
Жив в Римі десь, в далекім закаулку,  
У власнім домику муляр учтивий  
Памфілій, визволений раб, грек родом.  
Що був письменний, правий, добродушний,  
То й вибрала громада християнська,  
В тій часті міста зложена з убогих  
Ремісників, його на ієрея,  
І посвятив єпископ по закону.  
Він був жонатий, трьох синів дорослих  
І три дочки мав, жив не зовсім вбого

І був з практичних, тихих тих людей,  
Що раді раз здобутій вищій правді,  
Але ще більше раді, сли ту правду  
Спокійно, мирно можуть визнавати.  
Ніколи мученицького вінця  
Він не бажав; що боже — радо богу,  
Але що людське — людям признавав.  
Дітей ховав у боязні господній,  
Але й не в меншій послузі батьківській,  
Ховав не на аскетів та святих,  
А на людей, хоч чесних та робучих.  
І жінку в владі й послузі держав,  
Хоч не вважав жіночий пол загально  
За зміст гріха, за чортівську покусу.  
Сказать коротко, ієрей Памфілій  
Був добрий муж і щирий християнин,  
Що хоч йому єднало честь, повагу  
У бідних і робучих та у властей,  
Зате в очах аскетів та завзятців

Непримиримих уважалось майже  
Гріхом, трусливим віровідступництвом.  
До того-то Памфілія удався  
Нещасний батько.

Здивувався Памфілій,  
Побачивши такого пана в своїй  
Хатині; смирно, але без унижень,  
Він привітав його. Но гнеть велика  
Утіха суть його всю наповнила,  
Коли почув, що пан той — се отець  
Валентія, отого лікаря,  
Що бідним даром помагав, що навіть  
Його дочку від смерті відвернув.  
Він сам не знав, як дякувать старому,  
Де посадить, чим угостить його.  
Та, вздрівши хмару смутку на чолі  
Його, гнеть власну радість поскромив  
І став розпитувать про сум його  
І що його до нього завело.

Розговоривсь Валентія отець.  
Все розказав, що знав; не утаїв  
Своєї муки і своїх надій.

Які поклав на нього. "Кажете.  
Що син мій спас від смерті ваше чадо!  
О, дякую богам за ту годину,  
Коли се сталось! Так тепер я вправі  
Жадать від вас, просити вас; зробіть  
І ви для мене ту саму прислугу!  
Спасіть мені моє дитя! Влічіть  
Від лютої недуги лікаря!  
Хрестіть його — я не бороню вам,  
Але спонукайте, щоб повернув

До давнього, трудящого життя,  
Щоб жив з людьми, як чоловік, не біг  
В ліси, як дик, не крився, як розбійник,  
Не марнував життя, ума і сил,  
Не вгонював у гріб мене предчасно!"

І батько заридав. Зворушений,  
Його оповість вислухав Памфілій  
І похитав поважно головою.  
"Тяжка се справа! Дивний се наш час!  
Не так письменний я й далекоглядний.  
Щоб зрозуміть його течії всі,  
Но з досвіду щоденного міркую...  
Якийсь понурий дух ввійшов в людей,  
Якийсь таємний біль неозначений,  
Що бридить їм життя, людей і світ,  
Що розриває узи віковії,  
Природні узи. Мов води прагнущий,  
Так люди ті в недузі болю хочуть,  
Вмирають тим, що вмерти враз не можуть.  
Страшна се слабість, заразлива нині!  
Немов чума, що за життя недужих  
Все тіло їх до кості розкладає;  
Так духовий недуг той наших днів  
Весь світогляд валить і ломить, весь  
Стрій мислей цілковито вивертає.  
Що вчора ще вважалось людським, добрим,  
Вважаєсь нині найтяжчим гріхом;  
Що вчора сміх будило — нині мучить;  
В чім сумнівались вчора — нині вірять,  
І, що найгірше, в одурі якімсь  
Бажають запечатувати кров'ю  
І муками ту віру, мов гадають,

Що за фальшиву віру, за обман,  
За помилку і кров не попливе!  
Тяжка се справа! Жаль, і дуже жаль,  
Що й син ваш тож попав на сю дорогу!  
Та що ж, поспробую, що в моїй силі!"

І, помолившись, пішов Памфілій  
За сумовитим батьком, шепчучи  
Молитви по дорозі, щоб господь  
І ум його, і серце освітив.

Ввійшовши до Валентія в'язниці,  
Кайдани батько з сина мовчки зняв  
І мовчки вийшов. Наблизивсь Памфілій  
І, осінившись знаком хреста,  
Сказав: "Прославлен будь господь на небі,  
Що в серці твоїм, сину, розбудив  
Бажання правди, світла й царства свого!  
Я, смирний раб його, посуд скудельний,  
Вважатимусь щасливим — отворити  
Тобі, освіченому, двері раю.  
Велика, сину, слава твоїх діл  
Пішла по світі, чесна, добра слава.  
Багато ти страждущих укоїв,  
Багато сліз сирітських осушив, —  
А всі вони записані у бога.  
Бо бог наш, сину, милосердя бог,  
І син його сказав святее слово:  
"Не кождий, що мні скаже "Господи!  
господи!"

Ввійде до царства мого!" Віра, сину,  
Без діл мертва, і лиш трудящі руки  
Та щире серце гори переносять".

Стояв Валентій, слухав і стовпів,  
Мов кожде з тих спокійних, ясних слів  
Було ударом молота в чоло.  
Вкінці отямивсь, голову схилив  
І смирно обізвався: "Я грішний, отче!"

"Бог милосердний, сину, — відказав  
Памфілій, — лік лишив нам і на гріх.  
Коли у тебе сокрушене серце  
І щирий жаль, то сповідайсь гріхів.  
Я маю вдасть простити їх тобі".

І звільна, запинаючись, розкрив  
Валентій всі свої грижі й печалі  
Перед Памфілієм, все те, що після  
Розмови з старцем зрушена душа  
З глибин сердечних вигребла й страшним  
Гріхом вважала. Стиха, добродушно  
Всміхавсь Памфілій, слухаючи тих  
Уриваних, гарячих слів. Він бачив  
Перед собою ясну, чисту душу,  
Що рвесь невдержно до добра й до правди,  
Та бачив разом, над яку безодню  
Страшених сумнівів, грижі, розпуки  
І самознищення дійшла душа та,  
Як тяжко з небезпечних тих шпилів  
Звести її на рівную дорогу  
Спокою й умірковання, що скромно  
Веде по розграні добра і зла.

"Мій сину, — рік він, як скінчив Валентій, —  
Один ще гріх, найбільший з всіх гріхів,  
Ти утаїв мені". —  
"Який гріх, отче?" —  
Спитав Валентій і поблід з тривоги.

"Страшений гріх: невіру в ласку божу!  
Чи думаєш, що на землі й на небі  
Є хто безгрішний, крім одного бога?  
Сім раз на день упаде й праведник  
І сім раз встане. Бог, як батько добрий,  
Всі наші слабості найліпше знає,  
Бо нас слабими сотворив; не так  
Болить його наш гріх, як веселить  
Наш жаль, покута й щира хіть поправи"

"О так, поправи щиро я бажаю!  
Хрести мя, отче, і благослови  
Спокутувать гріхи свої в пустині,  
В молитві, сльозах, в строгій самоті!"

"Хрестити радо я хрещу тебе, —  
Сказав Памфілій, — але йти в пустиню  
Благословить тебе не можу, сину". —  
"Не можеш?" —  
"Ні, так, як господнім словом  
Благословить не можу зла, убійства,  
Непошанівку заповідей божих".

"Хіба ж се зло — молитись і терпіти?" —  
"Чи ж се добро — вбивать вітця старого?" —  
"Щоб тішить батька — я вбиваю душу", —  
"А вбивши батька, ти спасеш її?" —  
"Іду туди, де менш покус до зла". —  
"Герой іде туди, де густше стріл". —  
"Я не герой, я зла не переможу". —  
"Сли так, то й назви християнина ти  
Не стоїш. Не втікати від зла казав  
Христос, а з злом боротися щосили.  
Бо як почнем усі від зла втікати,  
То запанує зло на всій землі.

Повір мні, сину, світ не є так злий,  
Як гують пугинники-аскети,  
Котрі його й не знають. Много можна  
Добра зробити, люблячи людей,  
І те добро напевно переважить  
Усі гріхи, з життям тим нерозлучні.  
І вір мні, борше вступить в царство божє  
Любов без віри, ніж віра без любви"

Валентій слухав, але не вступали  
Слова ті до його душі; якесь  
Підозріння будилось в нім, чи се  
Не підступ батька, щоб зловить його.  
Коротка аскетична практика  
Порозпускала вже коріння в серці.  
І він рішивсь на підступ підступом  
І хитрістю на хитрість відповісти.

"Так що ж робити радиш мні, о отче?"  
"Покинь думки про сльози і пустиню.  
Вшануй батьківське серце і любов,  
Трудись по-давньому! Твій щирий труд  
Бог надгородить вірною жоною,

Дітьми і всім добром. Отсе моя  
Сердечна рада, се покута буде  
За ті гріхи, що ти мені сповів.  
Коли мені сповнить се приречеш,  
Тоді я розгрішу тя в ім'я божє  
І хрест господень покладу на тебе!" .

І ті слова, хоч з серця глибини  
Плили, в умі Валентія лишень  
Скріпили ще підозріння погане.  
Він чув, як острий біль пройшов му серце,

Но швидко перемиг себе. Схилившись  
І б'ючи в груди, рік він: "Прирікаю!"

Мов ангел щастя пролетів в тій хвилі  
На невидимих крилах понад дім,  
Так все віджило, зрадувалось в нім.  
Прикликаний Памфілієм, отець  
З сльозами кинувся на шию сина,  
І обнімав, і цілував його,  
До ніг впадав Памфілію, беззв'язні  
Щасливі восклики замісто слів  
Видобувалися з грудей його.  
Весь дім пристроєно в празничний вид,  
Усі раби дістали вольні листи  
І щедрі дари. Щоб з любимим сином  
Не розлучатися нічим навіки,  
Отець рішився тож прийняти хрест,  
Рішилась тож і Сільвія Мамілла.  
Все, все було забуте! Сльози всі,  
Неспані ночі, перебуті муки!  
Валентій жив! Між ними жив! Вертав  
Назад в життя, з котрого їм грозила  
Геть видерти його таємна сила.

Минають ясні дні. Радіє батько,  
Радіє й Сільвія. Її дівоча  
Уява вже малює їй чарівний,  
Щасливий день, коли її любов  
Найкращої дізнає надгороди,  
Коли в руці Валентія спочине  
Її рука, батьківське й боже слово

Благословить їх на щасливу путь  
Життя в любові. О гарний, гарний дню,  
Чи довго ж то ще ждати їй на тебе?

Та що ж, не радісно, мабуть, плили  
Ті дні для того, круг котрого вся та  
Любов, мов перла круг ядра, горнулась.  
Валентій в домі, наче тінь понура,  
Ходив в задумі мовчки, осторонь  
Від всіх. В товаристві сидів, мов в терні.  
Де й ділась давня бесідливість щира!  
Немов медвідь на ланцюзі, глядів він  
Довкола, кидав знехотя словами,  
А йдучи, якось боязно довкола  
Оглядувавсь, мов злодій.

Не казав  
Отець його слідить, ні пильнувати,  
Лякаючись ще дужче подразнить  
Його уяву.  
"Хорий ще, — він думав, —  
А свобода — найкращий лік на ту  
Хоробу". Знав він, що Валентій, давши  
Святеє слово — не тікати в пустиню,  
Вже й не втече. Ох, та не знав нещасний  
Отець, яку страшенну муку син  
Терпів! Не знав, що син щодень, щоніч  
По пишному саді його блукає  
І руки ломить, головою б'є  
О білий камінь, то в гущавині  
Кропивою, терном бичує тіло,  
Що всіх молитв його один кінець,  
І зойків всіх, і стогнань всіх: "О боже,  
Спаси мене від людської любови!"

І звільна він почав марніти, таять  
І чахнути. І заболіло знов  
Вітцівське серце. Що робить? Як радить?  
Памфилій мисль щасливу піддає,

Сказати краще: виразив лиш те,  
Що здавна в серці батьковім дрімало:  
"Женить його. При боці любої  
Дружини віджиє у нього серце!"

Пречудний ранок був, сміялось небо,  
Співали пташки, запах дихав з цвітів  
Іскрилася роса на всіх листочках,  
І все кругом будилось, гомоніло  
Величну пісню: Uiyere memento! ‘  
Лишень Валентій по безсонній ночі, •  
Проведений в молитві, наче труп,  
Ходив-бродив в тім житні океані,  
На всю красу глядів завмерлим оком.  
В зболілім серці, наче темна гадь,  
Клубились сумніви, понурі думи.  
Аж ось до нього батько підійшов  
І, руку на плече його поклавши,  
Сказав: "Мій сину, що з тобою дієсь?  
Поглянь вокруг! Красуєсь і пишаєсь  
Усе в природі, тішиться життям,  
Росте і множитья! Лиш ти, мов квітка  
Підтята, в'янеш! Сину любий мій,  
Покинь ті думи чорні! Глянь на сивий  
Мій волос! Небагато вже осталось  
Мені до гробу. А я так сердечно  
Бажав ще бачить своїми очима  
Тебе вітцем, родини головою!  
Так гаряче бажав дожить потіхи —  
Гойдять дітей твоїх в обіймах своїх!  
Невже ж ти хочеш вік свій молодий  
Згирити в самоті? Невже ж не жаль  
Тобі вітця, не жаль і тої, сину,  
Що задля тебе тільки протерпіла  
І людський поговір стягла на себе?

Ей, сину, сину, гріх тобі тяжкий  
Отак робити! Бог же сотворив  
Людей на те, щоб множились, росли  
І спільно, у любові його хвалили!"

Давно вже ждав Валентій тої мови,  
Давно лякавсь її! А все ж тепер,  
Почувши те сподіване, зжахнувся,  
Немов на гадину ступив. Та що ж!  
Хоч як він досі духом хоробрився,  
Хоч [а] на опір готувавсь, — тепер

На батькові слова не міг нічого  
Найти сказати. Заколупнув старий  
Синівське серце своїми словами,  
Не так словами, як слізьми, що, мов  
Горох, сплили на бороду срібlistу.

"Не плачте, тату, все зроблю для вас!" —  
Сказав Валентій і аж сам злякавсь  
Тих своїх слів, — та вже було запізно.

"Мій сину! Любий! Ох, як я щасливий!  
Ходи, ходи, вона там, бідна, плаче!  
О сонце ясне, радуйся зо мною!  
О боже, з серця дякую тобі,  
Що ти сповнив мої усі бажання!  
Ходи, мій сину! Нині, нині ще  
Обручимо вас. Радість, радість нам!"

І, сам себе не тямлячи, побіг  
Старий, задихавшись з утіхи, в дім.  
У всіх закутинах зчинивсь гармидер  
І втішний гомін; зарілось в домі,

Обручну учту кинулись готувати,  
Гостей просити, ладити дарунки.  
Лишень Валентій по відході батька  
Остався сам, і руки заломав,  
І простогнав, мов під обухом ката:  
"Що я зробив, що я зробив, о боже!"

Смеркалось. Свічі в домі запалали,  
В їдальні гості шумно залягли,  
І музика чудова задзвеніла,  
А наречена пара молода  
Посередині в вінцях, пишних строях  
Приймала дари. Лиця Сільвії  
Горіли щастям; німо і понуро  
Додолю очі похилив Валентій.

Скінчився обряд — учта почалась,  
І він, як скоро здужав вирватись,  
Полетів в сад. Срібlistий місяць тихо  
Чарівне світло лив на сонну землю.  
Збентежений, тремтячи весь, Валентій  
На землю кинувсь. "Боже, боже мій!

Так ти мене оставив! Прикуваєш  
Мене до світу, до гріха, до жінки!  
Ти... ти ненавидиш мене, не хочеш,  
Щоб я спасений був! О боже, змилуйсь,  
Спаси мене! Пошли мні наглу смерть...  
Ні, ні, — не смерть! Позволь спокутувати  
Гріхи! Пошли мені таку недугу,  
Щоб всі вони злякалися мене,  
Щоб, дивлячись на мене, серця їх  
Стинались льодом, щоб їх руки мліли,  
Заким до мене доторкнуться, щоб  
В обридження і страх змінилась їх любов!"

І диво сталося. Враз здалось йому,  
Що вся земля смертельно застогнала,  
Що безкінечний біль прошиб її,  
Такий могучий, що в одній хвилині  
Усі живії твори умертвив.  
Одно зітхання — і ціла земля  
Осталась тільки величезним гробом,  
Мільярдами бездушних трупів повним.  
Валентій зірвався на рівні ноги,  
Повів довкола блудними очима...  
Як тихо, глухо!.. І ніщо не видно...  
Не бовваніє в далі Капітолій,  
Не видно мурів батьківського дому, —  
Пустиня, рівно! І немов моряк,  
Що сміло відкрива краї неznані,  
Так вдаль летять його свободні очі  
Із краю в край. Поля, ліси, і гори,  
І море, й сушу обнімають. Всюди  
Пустиня, смерть. Він віддихнув свободно.

Но що се? Десь на другім краю світу,  
В нутрі мов найпустішої пустині,  
Щось двигаєсь, здійсмається, росте,  
Страшне, таємне. Наче чорна хмара  
Клубиться, воздух весь пройма грозою,  
На крилах вихру копотить до нього.  
Валентій дарма напружає очі,  
Вкладає в них всю силу духу свого:  
Хоч проникає землю всю наскрізь,  
А хмари тої проникнуть не може.

Вона зблизилась, заслонила небо  
І тягарем страшеним налягла  
Валентію на душу. Він аж весь  
Подався додолу, мов та деревина

Під снігом. Втім підвів нечайно очі  
І бачить: перед ним стоїть панич  
В тіснім хітоні, з розкудовченим  
Волоссям, з піною кровавою  
В устах, з посинілим лицем страшенним.

"Лиш ти один остався ще живий,  
А другий я, — промовила поява, —  
Но нам замало місця на землі  
Обом. Борімось на життя і смерть!"

"Зачим мені боротися з тобою? —  
Сказав Валентій. — Чи ж не мож нам жити  
Обом самотньо? Я тебе не знаю,  
Ані твоєї смерті не бажаю".

"Не знаєш мя, а прецінь в серці твоїм  
Я викохавсь і виріс! Я — ненависть  
До всіх людей! Борись, борись зо мною!  
Я не стерплю, щоб жив хто ще, крім мене!"

"Ім'ям господнім закликаю тя,  
Демоне клятий, уступись від мене!"

"Га-га! Ім'ям господнім закликаєш.  
А сам о мене господа просив!  
Його ім'ям приходжу я до тебе  
І те несу тобі, о що благав ти!"

І вдарила страшенная поява  
Його в грудь п'ястю. Від удару того  
Спинилось серце в своїм скорім руху,  
Застигла кров, посиніло лице,

Кровава піна стала на устах  
І завернулись у орбітах очі.

Мов труп, на землю покотивсь Валентій  
І так лежав, мертвий, заціпенілий.  
Тоді коліном прилякла поява,

Притисла, що аж кості затріщали,  
І, нахилившись над його лице,  
Щось тихо шепнула йому до уха,  
Таке страшне, глибоко таємниче,  
А так пекуче, мов жало оси,  
Заправлене в пекельную отруту.  
І верглося враз Валентієве тіло,  
Як мечесь ящірки відтятий хвіст,  
І почали всі сугави пручатись  
І кидатись, о землю бить собою  
В страшених судорогах. Руки рвали  
Траву і зілля; скреготали зуби,  
А з здавленої груді добувався  
Звірячий, дикий, прошибливий голос.

В землі вже яму вибив під собою,  
З-під нігтів рук повиступала кров,  
І піною покрилося лице,  
Коли вкінці поява відступила  
Від мученика. Зціплий, недвижимий,  
Посинілий, страшений, він лежав,  
Мов труп. Лиш звільна підносились груди,  
Свій обіг звільна починала кров,  
І довгих хвиль було потрібно, щоб  
В болющій тілі знов затліла іскра  
Життя, і мислі, й тямки. Звільна, тихо  
Валентій встав, хитким, непевним кроком  
Ступив наперед і спинився знов.

У голові його була пустиня:  
Що сталося з ним — не тямив. Все від хвилі,  
Як кинувся на землю, просячи  
Недуги в бога, потонуло в чорну  
Тьму забуття. Лиш біль лишився лютий,  
Якийсь таємний, невловимий біль,  
Котрого він не знав причини й місця.  
Страшна утома тіла ще зміцняла  
Той біль, хоч се був біль душі, не тіла.

І враз йому неясно пригадалась  
Страшна поява, що боролась з ним,  
І пригадалось, що якісь страшні  
Слова вона йому шептала в ухо,

Що від тих слів душа його замерла  
І тіло заметалося, мов кожний  
Сустав в нім рвавсь від цілості осібно,  
І що слова ті — се причина болю.  
Жало, що й досі в рані ще стримить.  
Та що се за слова? Який їх зміст?  
Він дарма хору думку напружає,  
Ворушить споминки! Немов залізна  
Стіна довкола слів тих заклепилась,  
Добратися до них ніяк не може.

І, сам себе не тямлячи, в задумі  
Повільним кроком він у дім пішов  
І в залу, повну гостей, світла, шуму  
І радості, вступив, мов дух Ереба.  
Один лиш крик смертельної тривоги  
Пройшов по гостях, остовпів отець,  
Зомліла Сільвія на вид його.  
Блідий, розхристаний, з лицем кровавим,  
З розкудланим волоссям, в порваній

Одежі, з впертими наперед себе  
Очима, він стояв хвилину в дверях,  
Немов нагадував, де він зайшов,  
Мов дивувався, чого помовкли так  
І побілили й затремтіли всі.  
Відтак повільно, мовчки перейшов  
Півперек зали й сів коло невісти.

Мов ангел смерті пролетів над домом,  
І замахнув мечем, і перетяв  
Усі живі нитки, що серце з серцем  
В'язали, — так нараз почули гості  
Якусь відразу, страх, обридження  
До мученика. Мовчанка засіла  
Мертва на місце радості; музики  
Утихли, світла гаснуть почали,  
І гості тихо, боязно розповзлись  
Із зали. Німо, миючись сльозами,  
Не оглядаючись, пішла вкінці  
І Сільвія. Лишень отець старий  
З розбитим серцем, у страшеннім горі.  
Котрого сам не розумів, не збаг,  
Остався з сином, що все ще сидів

Німий, недвижний, витріщені очі  
Впер в одно місце і всі сили духу,  
Всі мислі й нерви напружав і мучив,  
Щоб відгадати демонські слова.

Отець сидів і не зводив очей  
З його лица, і холодом у нього  
Стиналось серце, і не шевелились  
Уста сказати хоч словечко до сина.  
Неначе чув, що бездна створилась  
Між ним і сином і що вже ні сльози.

Ні молитви, ні жертви бездни тої  
Не замостять. Вкінці підвівся, встав,  
І хусткою обтер лице кроваве,  
І слуг покликав, щоб обмили пана.  
Відтак, задуманого, взяв за руку  
І в ліжко, мов дитину, положив,  
І хрест зробив над ним, і рік: "Засни!"  
А сам всю ніч без сну над ним просидів.

О серце батька! Ти, як звід небесний,  
Такий всеобнімаючий, просторий!  
Такий чудово чистий, лазуровий,  
Коли всміхається до нас весною!  
Такий могутньо-потрясаючий,  
А враз і благодатний, оживлющий,  
Коли в літню спеку громи шле,  
І бурю, й дощ і дροжжю наповняє  
Слабії твори, але чистить воздух  
І освіжає землю, кормить ріки.  
Такий в важкій задумі сумовитий,  
Коли вмира дитя його любиме,  
Чудове літо, і такий старанний,  
Коли вкрива дрімаючу дочку,  
Царицю землю, в чисті, білі ризи,  
Щоб свіжа, ясна, пробудилась знов!  
О серце батька! Як же велична,  
Здорова, сильна, покріпляюча,  
До жертви скоро, фальші несвідома,  
Глибока й тиха враз твоя любов!

На другий день заплакана, тремтяча  
Прибігла Сільвія; їй думалось,

Що вже Валентія в живих не взрить.  
А він, проспавши ніч усю спокійно,

Встав хоч блідий, та май зовсім здоров,  
І навіть вираз дикий, боязкий  
З лица вступив, лиш дивная задума,  
Мов шукання напружене за чимсь,  
Чого найти не можна — надавало  
Лицю його несамопитий вираз,  
Він Сільвію ввічливо повітав,  
Спокійно, хоч без жару, споминав  
Вчорашнє свято; про страшний кінець  
Не згадував, здавалось навіть їй,  
Що й сам о нім не тямив він зовсім.  
І взагалі балакав так розумно,  
Так неподібно до недавнього  
Нелюдсько-аскетичного жаргону,  
Що серце Сільвії, зморожене  
Вчорашньою кровавою марою,  
Мов віск м'який, знов таять почало  
І липнуть до Валентія.

#### Минуло

Так кілька день; вже й батько силувався  
Втішатися надією, що все те  
Ще добре буде, — хоч глибоко в серці  
Якийсь зловіщий голос не втихав,  
Віщуючи нове, ще тяжче горе.

Аж вечір раз, коли у розговорі  
Сиділи всі в світлиці: батько, син,  
І Сільвія, й Памфілій, — встав Валентій  
І поспішив у сад, мов звав го хтось,  
Мов щось забув і квапився найти.  
Стривожені поглянули на себе  
Оставшіся в світлиці; мовчки ждали,  
І серце в груді замирало всім.  
Аж через півгодини увійшов

Валентій. Боже, як він виглядав!  
Се не Валентій був, а труп, руїна,  
Недобиток, котрого лиш зняли  
З хреста. В розбитім і кровавім тілі —  
Здавалось, ледве що держиться дух,  
А на лиці така виднілась мука,

Таке розпучливе напруження  
І безнадійність відгадати те,  
Над чим томилися всі сили духа, —  
Що з уст усіх один лиш вирвавсь зойк,  
Один болючий окрик. У нетямі  
Ішов нещасний. Кинулись до нього,  
Обмили тіло, зсиніле і збите,  
Олійками понатирали, мовчки,  
Мов хорее дитя, на постіль завели,  
Де зараз сон мертвий його обняв.

Не можучи сказати ані слова,  
Всі троє у несказанній тривозі  
Гляділи перед себе. Лютий біль  
У серці Сільвії слізьми розлився,  
І не найшов ніхто для неї потіхи.  
Аж як самі собою вгамувались  
Дівочі сльози, обізвався Памфілій:

"Страшна, над всякий опис се страшна  
Недуга! Демон злий якийсь узяв  
Над ним свою прокляту власть. Та праве  
Життя його ламає власть бісівську,  
Тож біс, як злодій, лиш вночі, часом  
На нього із-за угла нападає.  
Молитва й піст — отеє ліки нехибні  
На демонів таких. Молімся всі,

Пильнуймо чутко кожний крок його,  
А демон злий до нього не приступить".

Як потопаючий за стебелину,  
Так нещасливий батько за ту раду  
Вчепивсь. В свій дім Памфілія спровадив  
І упросив його — не відступати  
Від сина день і ніч. Не спротивлявсь  
Валентій тому, а розумні, щирі  
Памфілія розмови звеселяли  
Його понуру душу. Лиш часом  
Якесь таємне, страшне остовпіння  
На нього вечорами находило,  
Він, мов крізь сон, кричав: "Іде! Іде!"  
І блід, і синів, деревів увесь.

Але Памфілій не теряв відваги,  
Моливсь, співав, кропив, а рівночасно  
Насилу з батьком рушав, скоботав  
Валентія і тер холодні руки,  
Аж поки той не приходив до себе.

Пройшов так місяць в вічній боротьбі,  
І хоч не мав за весь той час Валентій  
Ані одного нападу такого,  
Як перші два, то все ж за місяць той  
Подався, одряхлів, ослаб і тілом,  
І духом. Де поділась та краса,  
Та ясна, свіжа, привітна поява,  
Що чарувала всіх! Де дівсь той ум  
Мислячий, бистрий! Скулений, блідий,  
З тремтячими колінами, потусклим,  
Зів'ялим оком, звільна, наче тінь,  
По мармурових залах безучасно  
Валентій плентавсь. Порохом припали

Його любимі книги. Під дверми  
Надармо ще стогнали день від дня  
Недужі: висхло джерело води  
Цілющої, погиб лікар великий!

Лиш батько ще надії ке теряв,  
І Сільвія його не покидала.  
А вечором, коли пора страшна  
Зближалася демонських нападів,  
Всі троє обсідали коло нього  
І в розговорі живий його втягали,  
Щоб ум його насилу відтягти  
Від темної задуми; то часом  
Читала Сільвія Арістофана  
Та інші твори веселі, смішні,  
Щоб оживити застигавшу кров!  
І, бачилось, усе те помагало,  
Та хоч щовечір майже чулось їм  
В очах, лиці Валентія тривожнім,  
Що пролітав над ним зловіщий демон,  
То все присутність їх його прогнала.

Аж раз — понурий був, проклятий вечір.  
Жаркий сироко віяв із-над моря

І віддих запирав в здоровій груді,  
Лягав, мов змора, на кожніське серце.  
Від рана вже непокоївсь Валентій,  
Весь день не їв нічого, все ходив  
По всім будинку, наче навіжений,  
Заглядував у всі кути, всі скритки  
І сам себе про щось розпитував.  
То знов в розпуці руки опускав  
І скрикував: "Дарма, дарма, не можу!  
Не пригадаю! Боже, як болить!

Слова, слова! Три слова лиш згадати,  
А все мине, спокій поверне, щастя!"

Надармо батько у страшній тривозі  
За ним ходив, розпитував і тішив,  
Памфілій дармо всі псалми святі  
Переспівав і окропив весь дім!  
Чим нижче сонце, наче кров червоне,  
Хилилося з полудня, чим густіший  
І гарячіший залягав туман,  
Чим дужче і глухіше вітер вив,  
Тим неспокій Валентія збільшався.  
А як у морі сонце потонуло,  
Він став і попрощав його рукою:  
"Прощай, о сонце, вже тя не побачу!"

З кутів високі тіні піднялись,  
І звільна поповзли по всіх покоях,  
І залили собою весь простір.  
Немов осуджений на смерть, тремтів  
Валентій, на потіхи всі глухий,  
Широко витріщеними очима  
Шукаючи когось в просторі темнім.  
А втім, посинів і, руками очі  
Закривши, крикнув: "Ох, іде вже, йде!"

"Оружжя на диявола хрест твій!" —  
Кричав Памфілій і кропив щосили, —  
Між тим отець і Сільвія взяли  
Валентія за руки, мов бажали  
Його собою заслонить, но чули,  
Як він в руках їх костенів, холов.

Пройшла так хвиля. Той страшений вираз  
Що на лиці Валентя малювався,

Показував, що наближаєсь хвиля  
Самого нападу. Нараз він скрикнув  
Нелюдським голосом і стрепенувсь  
Так, що попадали, немов снопи.  
Отець і Сільвія — і він упав.

І почалась найтяжча година,  
Якої лиш в житті вони зазнали,  
Година мук пекельних, крику, стону  
І скреготу зубів, важких ударів  
Всім тілом, головою й грудьми  
О гладкий камінь. Мов закаменілі,  
Стояли зрителі, в німій тривозі  
Гляділи на те конання страшенне  
Того, хто був так дорогим для них.

Часом здавалось, що в безмірних муках  
Пручаєсь він і силується встати,  
Щось спутаним белькоче язиком  
І судорожно рвучими руками  
Б'єсь в грудь, в лице, показує кудись.  
Но все те, мов у гарячковім сні,  
Мішалось, млилось перед їх очима  
І ледом в жилах їх стинало кров.

Вкінці ослабли кидання його,  
Лиш грудь ще віддих піднімав слабий  
І кров'ю зайшли очі так благальне,  
Так жалібливо вперли погляд свій  
В Памфілія, що той, мов духом пертий,  
Прикляк і тихим голосом тремтячим  
Зачав співати: "Упокой, владико,  
Созданіє твоє!"

Немов таємна сила  
Розбила лід на серці батька й діви, —  
І розляглися голосні ридання,  
Нарікання, мольби й заклання ніжні, —  
І серед тої сутолоки звуків,  
Посеред тих, що так його любили,  
Мов свічка, тихо, звільна згас Валентій.

Та демон той, котрого випросив  
На себе він, з ним разом не помер,  
Але пішов по світі. В нерви, в кров  
І кості своїх жертв засіяв він  
Страшнее сім'я. Батько, і Памфілій,  
І Сільвія, і все потомство їх  
Погибли тою ж смертю, що й Валентій.  
І потяглась страшенна нитка муки  
Від них по всьому світу. І прозвали  
Ту таємничу, лютую недугу  
Недугою Валентія святого.

Століття йшли, лавиною тяжкою  
Котилось горе по серцях людей,  
Котились муки, болі і терпіння,  
То слабнучи, то зміцнюючись знов.  
Царила тьма, світало світло правди,  
Бороться зло з добром, а людський дух  
Боровсь з терпінням і чимало мук  
Улагодив, усунув, лиш на ту  
Недугу досі не найшов ліку.

Но він найде його! Століття йшли,  
І кров лилась під зубцями коліс,  
В огні кострів живе шкварчало тіло,  
В ім'я любови господньої царила  
Ненависть до людей і до природи.

Тоді Валентія святого демон  
Багате жниво мав! Сотками тисяч  
В його страшнеє царство перлись люди.  
А другі тих, котрих він катував,  
Домучували як чарівників, —  
Страшні картини, від котрих повік  
Стинатись буде кров у людських жилах!

Століття йшли, світало світло правди,  
Пануюча ненависть, наче тьма  
Нічна — поблідла, власть втеряла, розійшлась,  
І віджила погорджена любов.  
А разом з розсвітом нового дня  
Ослабла й сила демона страшного.  
Мов тінь іще волочиться він нині  
По світі, та рука його не здужа

Такі могучі завдавать удари,  
Як за панування ненависті.  
Він жде пори, коли в новій красі,  
Мов сонце ясне й теплеє на небі,  
Любов всеоб'ємлюща і вселюдська  
Поміж людьми вцариться на землі, —  
І буде се його послідня хвиля,  
Бо рани, що ненависть завдала,  
Одна лишень любов згоїти може.  
Грудень 1885 — 1886